

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора Власової Ганни Петрівни на дисертацію Іщенко Тетяни Володимирівни на тему «Розслідування домашнього насильства» подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність та обґрунтованість теми дослідження.

Останнім часом у суспільстві значного поширення набуває проблема домашнього насильства. У зв'язку з цим значні зусилля багатьох державних органів та громадських організацій зосереджуються на проблеми протидії домашньому насильству. Однак домашнє насильство – це не тільки проблема, яка має соціальний характер, вона набуває масштабів суспільно небезпечних явищ, за які нині законом передбачено кримінальну відповідальність. Так серед злочинів проти життя й здоров'я особи найбільш небезпечними є вбивства. Судова та слідча практика свідчить про те, що багатьом вбивствам, вчиненим відносно одного з подружжя, передують неодноразові факти вчинення домашнього насильства. Домашньому насильству в Україні сьогодні приділяється значна увага. Зокрема Кримінальний кодекс України (далі –КК України) доповнено ст. 126-1 «Домашнє насильство», також прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Ці зміни спонукають до розроблення окремої криміналістичної класифікації вбивств, що вчиняються із застосуванням домашнього насильства та висунення рекомендацій щодо можливих моделей її застосування в практичній діяльності. Різноманітність обстановки злочинів, способів їх вчинення, мотивів та мети, специфічність використовуваних злочинцями знарядь і засобів обумовлюють необхідність особливого тактичного підходу щодо розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень. Класифікація й оптимізація даного виду злочинів значно полегшить роботу правоохоронних органів у розкритті та розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів, оскільки наразі класифікація вбивств, учинених через домашнє

насильство відсутня, тому дана проблема набуває актуальності.

Методика умисних вбивств також досліджувалося багатьма вченими, тому ці проблеми висвітлені в наукових працях. Вагомий внесок у розробку даної проблеми внесли такі вчені-криміналісти, як: О. Андрєєв, Р. Бічурін, І. Борисенко, В. Бояров, О. Булулуков, О. Галаган, М. Даньшин, В. Дрозд, В. Журавель, С. Здоровко, В. Гузей, В. Гусєва, А. Іваниця, І. Когутич, В. Колмаков, Ю. Комаринська, В. Коновалова, М. Костенко, І. Кубарєв, Т. Лускатова, В. Малярова, В. Назаров, О. Одерій, І. Петрова, В. Польщиков, В. Пчолкін, О. Саїнчин, С. Сафронов, В. Семенов, В. Синчук, Р. Степанюк, А. Чорний, В. Шендрика, А. Шеремет, А. Шульга, О. Юхно та інші

Поняття насильства характеризується різноманітністю підходів до його розуміння, які змінюються разом із розвитком та еволюцією суспільства, тому що на різних його етапах змінюється саме насильство, набуває нових форм та незнаних проявів. Запропонована українським законодавством дефініція домашнього насильства будується переважно через описові та видові поняття, що, на нашу думку, не дозволяє вичерпно розкрити зміст даного кримінального правопорушення, розуміння якого має концептуальне значення.

Все вищенаведене беззастережно доводить **актуальність та обґрунтованість** дисертаційного дослідження Іщенко Т.В.

Науковий пошук здобувачки характеризує прямий зв'язок з науковими програмами, планами, темами, що узгоджуються з основними положеннями відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015); Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 728; Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275); Тематики наукових досліджень і науково-технічних

(експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454); Пріоритетних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28). Тема дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 27 листопада 2018 р. (протокол № 18) та зареєстровано Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 835, 2018 р.).

Дисертанткою правильно визначена мета та завдання дослідження щодо комплексного аналізу теоретичних положень та практичних проблем розслідування домашнього насильства.

Охоплюючи в цілому специфіку розслідування її значення для науки, законотворчості та правозастосування, вибір теми дисертації, її мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження для розв'язання наукового завдання, комплексність його вирішення, зміст і доцільність основних положень, висновків, пропозицій та рекомендацій, зроблених автором наукової праці, слід визнати важливими для розвитку криміналістичної науки/

Ступінь обґрунтованості висновків, пропозицій та рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Вивчення та аналіз дисертації Іщенко Т.В. засвідчує, що здобувачка керується вимогами і рекомендаціями, що пред'являються до виконання дисертацій, обирає і застосовує належні наукові методи, творчо поєднує напрацьований теоретичний, нормативний та емпіричний матеріали, супроводжуючи їх відповідним аналізом доктринальних положень та обґрунтуванням прикладного характеру.

Зі змісту дисертації та публікацій дисертантки вбачається її наукова компетентність, здатність до використання методів наукового пізнання у галузі юридичних наук та успішного розв'язання обраних завдань. Зокрема, вивчення дисертації показує, що у межах визначеної мети, об'єкта, предмета і задач дослідження здобувачка обрала систему загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

Наукове дослідження здійснено з урахуванням досягнень сучасної криміналістичної науки, складності проблеми, обраної дисертанткою,

переконує, що науковий пошук здійснено із застосуванням суміжних юридичних наук. Зміст дисертації вказує, що її науково-теоретичним підґрунтям стали праці вітчизняних й іноземних учених у галузі загальної теорії права, криміналістики, кримінального процесу, адвокатури, міжнародного та інших галузей права, а також відповідні законодавчі, нормативні та міжнародно-правові акти.

Переконливою та плідною для обґрунтування репрезентативних наукових висновків є емпірична база дослідження, яку становлять узагальнені результати анкетування 124 слідчих Національної поліції України з м. Київ, Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Черкаської областей; анкетування 834 громадян з м. Київ, Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей; статистичні дані Офісу Генерального прокурора України, Національної поліції України, судової статистики за 2019-2020 роки; матеріали з ЄДРСР (вироки, ухвали, постанови за 2019-2021 роки). Під час дослідження використано особистий досвід дисертантки, набутий в органах досудового розслідування.

Зазначене, в свою чергу, забезпечує належний рівень достовірності та обґрунтованості дисертаційної роботи. Дисертантка ретельно опрацювала наукову, інформаційно-довідкову та нормативно-правову базу дослідження, проаналізовано понад 300 найменувань літературних, наукових, законодавчих, спеціальних та інших джерел, у тому числі іноземного походження.

Зміст основних положень дисертації дозволяє дійти висновку, що дослідження здійснювалося з урахуванням досягнень криміналістичної науки на належному теоретичному рівні з урахуванням правозастосовної практики.

Викладене дає підстави для висновку, що сформульовані у дисертації положення, проміжні та загальні висновки, пропозиції й рекомендації мають достатній рівень обґрунтованості, базуються на належній емпіричній базі, що забезпечує їх репрезентативність та достовірність.

З позицій методології важливим елементом дослідження, який свідчить на користь достовірності його результатів, є послідовне дотримання здобувачкою системності наукового пошуку, формулювання власних наукових гіпотез з їх подальшим науковим аналізом та відповідними висновками. Дисертантка в своїй роботі використовує *загальнонаукові методи* - структурний та функціональний методи. Структурний метод застосовано для дослідження складу кримінального правопорушення «домашнє насильство», інших структурних елементів системи розслідування (підрозділ 1.2, 2.2, 2.3, 3.1), функціональний – для вивчення взаємозалежності її структурних елементів, їх взаємодії і взаємовпливу в русі, визначення кінцевих результатів цього руху (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2., 3.3).

Значну роль у дослідженні обраної теми відіграли *спеціальні методи*: формально-догматичний, порівняльно-правовий, статистичний, соціологічний та метод анкетування.

Позитивною рисою здобувачки є наукова критичність та, водночас, зваженість з дискусійних питань теми.

Наукова новизна отриманих результатів. Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є одним із перших в Україні монографічним дослідженням теоретичних та практичних питань розслідування домашнього насильства. У межах здійсненого дослідження обґрунтовано низку висновків та рекомендацій, спрямованих на покращання ефективності діяльності органів досудового розслідування, а саме:

уперше:

– розроблено криміналістичну характеристику кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України («Домашнє насильство»), розкрито зміст її структурних елементів, а саме: способу вчинення (з урахуванням форм домашнього насильства – психологічного, фізичного, економічного) у поєднанні зі способами готування та приховування (виокремлено способи підготовки до вчинення психологічного та фізичного насильства, різновиди погрози, а також способи приховування кримінального правопорушення); обстановки (місця та часу вчинення); слідової картини (матеріальних, ідеальних та цифрових слідів); особи злочинця (визначено

біологічні, соціальні та психологічні властивості і стани); особи потерпілого (здійснено класифікацію потерпілих на три групи залежно від їхніх сімейних, родинних або ж близьких відносин зі злочинцем, з'ясовано їхні соціальні ролі), та визначено кореляційні зв'язки між ними;

– розроблено наукові основи видової криміналістичної методики розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України («Домашнє насильство»), що охоплює такі основні структурні елементи, як: криміналістична характеристика цього кримінального правопорушення; особливості початку кримінального провадження; обставини, що підлягають з'ясуванню; типові слідчі ситуації на початковому та наступному етапах розслідування; слідчі версії; особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій; профілактична діяльність слідчого;

– запропоновано порядок належного захисту інтересів постраждалих осіб в Україні від домашнього насильства, який передбачає собою виключення статті 126-1 КК України з переліку статей, за якими кримінальне провадження може бути розпочате у формі приватного обвинувачення, надавши можливість слідчому, прокурору його розпочинати не тільки за заявою постраждалої особи;

удосконалено:

– класифікацію первинних слідчих ситуацій домашнього насильства за джерелом одержання інформації про нього, які виникають до початку кримінального провадження, а також слідчих ситуацій залежно від первинної інформації про кримінальне правопорушення на початковому етапі та визначено алгоритм їх вирішення;

– криміналістичні рекомендації щодо залучення у кожному випадку допиту дітей, насамперед малолітніх, які є потерпілими від домашнього насильства або ж стали його свідками, практикуючого психолога в галузі вікової та педагогічної психології, а не педагога;

дістало подальший розвиток:

– перелік обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування домашнього насильства, які структуровано в три групи: обставини, пов'язані з подією кримінального правопорушення; обставини, пов'язані з особою підозрюваного та потерпілого; інші обставини;

– пропозиції щодо використання досвіду Республіки Польща з проведення допиту неповнолітнього особою зі спеціальною підготовкою та відповідною освітою (юридичною або психологічною), яка б під час цієї слідчої (розшукової) дії набувала статусу спеціаліста;

– пропозиції щодо впровадження в практичну діяльність слідчих підрозділів методу проведення процесуального інтерв'ю (протоколу NICHD, розробленого завдяки зусиллям США вченими Національного інституту охорони здоров'я) під час розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з насильством відносно дітей, в тому числі і домашнім насильством;

– рекомендації щодо підвищення ефективності проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування домашнього насильства, насамперед: допиту потерпілих, тактика проведення якого відрізняється від тактики допиту особи, яка постраждала від іншого, одиничного, кримінального правопорушення та має певні особливості, зумовлені характером спричиненої шкоди, при цьому особливу увагу звернуто і на особливості допиту потерпілих похилого віку та дітей; огляду – огляду місця події, огляду речей та документів; освідування потерпілих та свідків;

– рекомендації щодо призначення судових експертиз під час розслідування домашнього насильства, а саме: судово-медичної, судово-психіатричної, комплексної судової психолого-психіатричної, судово-психологічної;

– рекомендації щодо напрямків здійснення профілактичної роботи слідчого під час розслідування домашнього насильства: попередження ймовірної, запобігання реально можливій і припинення розпочатої кримінальної протиправної діяльності з боку осіб, підозрюваних у вчиненні конкретного кримінального правопорушення; установлення причин конкретного кримінального правопорушення та вжиття заходів щодо їхнього усунення;

– пропозиції щодо відновлення в нормах кримінального процесуального законодавства положення щодо обов'язку слідчого виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, та вживати заходів для їх усунення, доповнивши КПК України відповідною нормою.

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми дисертаційного

дослідження, розкриваються стан її наукової розробленості та науково-теоретична основа, зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами, визначаються об'єкт, предмет, мета, задачі та методи дослідження, висвітлюється наукова новизна, практичне значення отриманих результатів та форми їхньої апробації, зазначено структуру й обсяг дисертації.

У **Розділі 1** «Теоретичні основи дослідження та криміналістична характеристика домашнього насильства» розглянуто стан наукових досліджень проблеми розслідування домашнього насильства, спосіб вчинення, обстановка та слідова картина домашнього насильства, особа злочинця та особа потерпілого від домашнього насильства. Де на погляд опонента особливої схвальної уваги заслуговує узагальнення судової практики та виокремлені різні види погроз, які мають місце при вчиненні домашнього насильства:

- 1) словесні або ж вербальні погрози, висловлені при особистому контакті;
- 2) письмові погрози у вигляді рукописних або друкованих текстів (листи, записки тощо);
- 3) погрози, висловлені усно телефоном;
- 4) погрози, надіслані за допомогою мобільного телефону, смартфона у вигляді sms-повідомлень;
- 5) погрози надіслані за допомогою смартфона, планшету, ноутбуку, персонального комп'ютера, під'єднаних до мережі Інтернет, на електронну пошту або з використанням месенджерів (Viber, WhatsApp, Telegram, Messenger тощо) чи соціальних мереж (Instagram, Facebook тощо);
- 6) словесні погрози, які супроводжуються демонстрацією зброї чи інших предметів;
- 7) словесні погрози, які супроводжуються не лише демонстрацією зброї чи інших предметів, але й активними діями (приставлення зброї чи предметів до частин тіла потерпілого тощо);
- 8) словесні погрози, які супроводжуються хапанням за одяг чи частини тіла потерпілого;
- 9) словесні погрози, які супроводжуються хапанням за шию та спробами удушення жертви;
- 10) словесні погрози, які супроводжуються завданням ударів руками, ногами, а також іншими предметами;
- 11) словесні погрози, які супроводжуються нанесенням тілесних ушкоджень жертві.

У **Розділі 2** «Початковий та наступний етапи розслідування домашнього насильства» досліджено початок досудового розслідування домашнього насильства, обставини, що підлягають встановленню під час

розслідування домашнього насильства, типові слідчі ситуації та версії під час розслідування домашнього насильства. Особливої уваги заслуговують висновки дисертантки, що досудове розслідування за ст. 126-1 КК України має розпочинатися за наявності щонайменше двох попередніх фактів домашнього насильства, за які особу притягнуто до юридичної відповідальності (адміністративної та/або кримінальної) та останнього випадку, за яким особу не було притягнуто до відповідальності. Цілком слушною думкою є позиція дисертантки про можливість розширення приводів для початку досудового розслідування домашнього насильства та за рахунок того, що окрім заяви потерпілого було б доцільно додати такі джерела інформації як заява / повідомлення родичів постраждалої особи або ж повідомлення органів та установ, яким стало відомо про систематичне вчинення домашнього насильства.

У заключному Розділі 3 «Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та напрями удосконалення розслідування домашнього насильства» розглядається специфіка проведення допиту, огляду, обшуку, слідчого експерименту та освідчування при розслідуванні домашнього насильства, призначення та проведення судових експертиз під час розслідування домашнього насильства, профілактична діяльність під час розслідування домашнього насильства правопорушень, їхньої профілактики. Є слушною думка дисертантки, що профілактична діяльність слідчого невинувато винесена за рамки чинного кримінального процесуального законодавства, і вважаємо за доцільне, зокрема на основі позитивного досвіду багатьох держав, відновлення положення щодо обов'язку слідчого виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень та вживати заходів щодо їх усунення, доповнивши тим самим КПК України відповідною нормою.

У загальних висновках дисертації викладено основні результати дослідження, сформульовано ключові ідеї та пропозиції щодо розслідування домашнього насильства.

Автор наукової праці робить правильні висновки щодо стану дослідження проблеми розслідування домашнього насильства. Встановлено, що обрана тема досліджена фрагментарно і, відповідно, предметом комплексного аналізу ще не

була. Окремі публікації з проблеми розслідування домашнього насильства представлені у вигляді статейних та тезових матеріалів, а захищена в Україні єдина дисертація (Р. В. Кифлюк) хоча і відображає предмет нашого дослідження, однак має своїм теоретичним підґрунтям «стару парадигму» ототожнення домашнього насильства з насильством в сім'ї. Тому потреба в комплексному, системному та глибокому дослідженні проблем розслідування, передбаченого ст. 126-1 КК України, кримінального правопорушення «домашнє насильство», є очевидною. Показано, що результати здійсненого огляду літератури сприяли не тільки визначенню головних напрямів (завдань) дослідження, а й складанню загальної історіографічної картини теми, яка слугуватиме відповідним базисом подальших досліджень із цієї проблематики.

Визначено способи домашнього насильства з урахуванням його форм: психологічного, фізичного та економічного. Встановлено, що в цьому переліку однією з найбільш поширених форм є психологічне насильство, яке за результатами проведеного аналізу судової практики складає 99,7 %, для якого характерні такі способи вчинення: словесні образи (97,6 %); погрози (74,8 %); приниження (39,8 %), залякування (22,2 %). Наступним є фізичне, яке складає 26,6 %, для якого найтипівішими способами вчинення є: штовхання (35,6 %), нанесення ударів руками і ногами (31 %), шарпання за одяг (25,3 %), заподіяння тілесних ушкоджень (17,6 %), намагання вчинити бійку (17,6 %), нанесення ударів предметами (8,4 %), стусани (6,9 %), хапання за руки (5,4 %), тягання за волосся (5 %), душіння за шию (4,2 %), кидання у потерпілого предметів (3,4 %). Відносно способів вчинення фізичного насильства виокремлено дві групи: 1) без застосування знарядь: нанесення ударів руками, ногами; укусів, завданих кривдником; скидання з висоти; шарпання за одяг, штовхання, стусани, виривання волосся, хапання за руки, щипання тощо; 2) із застосуванням знарядь: зброї; предметів господарсько-побутового призначення; меблів; посуду та ємкостей для зберігання рідини; предметів інтер'єру; одягу та аксесуарів; випадкових предметів. Найменш поширеною формою домашнього насильства є економічне насильство (складає 3,1 %), для якого характерні такі способи вчинення: позбавлення особи їжі;

позбавлення можливості користуватися належним особі житлом внаслідок примушування залишити помешкання чи його частини, або недопущення до нього; позбавлення можливості користуватися належним особі житлом внаслідок пошкодження майна, що унеможлиблює перебування в ньому; псування майна; заволодіння побутовою технікою потерпілої особи; заволодіння комп'ютерною технікою потерпілої особи; вимагання коштів на придбання алкогольних напоїв; вимагання придбання тютюнових виробів; схилення особи внести грошові кошти в рахунок оплати штрафу; заволодіння грошовими коштами або майном особи без її згоди; безоплатне користування комунальними послугами; примушування забезпечувати житлом та харчуванням; вживання продуктів харчування, що були придбані за кошти потерпілої; пошкодження лікарських засобів особи, яка їх придбала за власні кошти. З'ясовано, що повноструктурний спосіб вчинення не є характерним для кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 КК України. Доведено, що спосіб домашнього насильства може охоплювати три групи дій: 1) дії з підготовки та вчинення; 2) тільки безпосереднього вчинення; 3) вчинення та приховування.

Визначено обстановку домашнього насильства. Встановлено, що воно переважно вчиняється за місцем спільного проживання кривдника та потерпілого (50,7 %) / за місцем проживання кривдника (39,7 %). Найбільш поширеним часом вчинення домашнього насильства є день (12-18 год. – 65,3 %) та вечір (18-22 год. – 62,9 %), рідко вчиняється в нічні години (00-06 год. – 16,1 %). Крім того, домашнє насильство переважно вчиняється в будні дні.

Встановлено, що слідова картина домашнього насильства характеризується матеріальними, ідеальними та цифровими слідами. Найпоширенішими у цьому контексті є ідеальні сліди, що утворюються в пам'яті потерпілого, свідків та підозрюваного та можуть бути відтворені у ході проведення слідчих (розшукових) дій вербального характеру.

Матеріальні сліди фізичного насильства класифіковано в такі групи: 1) сліди, що утворилися на тілі постраждалої особи внаслідок: завдання ударів руками, ногами чи іншими предметами; жбурляння в потерпілого предметів;

ляпасу; удушення; щипання, стискання; прив'язування особи за допомогою мотузки, ланцюга; тягання особи за волосся; укусів, завданих кривдником; опіків гарячими предметами, цигарками, палаючими сірниками, обливання гарячою рідиною чи примусове занурення в гарячу рідину, поміщення особи на гарячу поверхню; 2) сліди, що утворилися на тілі кривдника внаслідок опору постраждалої особи; 3) сліди, що утворилися на одязі кривдника та постраждалої особи; 4) сліди біологічного походження, які залишилися на тілі чи одязі як постраждалої особи, так і кривдника; 5) сліди біологічного походження, які залишилися на знаряддях вчинення домашнього насильства; 6) сліди, що утворилися в обстановці вчинення домашнього насильства внаслідок боротьби кривдника з постраждалою особою.

Встановлено, що з розвитком високих інформаційно-телекомунікаційних технологій особливого значення набувають цифрові сліди домашнього насильства, які утворюються та зберігаються: на носіях цифрової інформації; в електронній поштовій скриньці; під час зняття грошових коштів у мережі банкоматів чи перерахування їх з рахунку; у профілях соціальних мереж та Інтернет-сайтах; на серверах операторів мобільного зв'язку.

З'ясовано, що більшість дослідників виділяють три групи властивостей особи злочинця: біологічні, соціальні і психологічні. Ці властивості, що є базовими і для структури особи, яка вчиняє домашнє насильство, дозволяють виокремити його типові властивості та стани: біологічні (стать, вік тощо), соціальні (місце проживання, освіта, сімейний стан, рід занять, загальний рівень культури, виховання тощо), психологічні (інтелект, темперамент, емоційний стан, вольова сфера, наявність або відсутність психічних відхилень тощо). Виявлено, що для осіб, які вчиняють домашнє насильство характерні такі спільні риси: це, переважно, повнолітні чоловіки зрілого віку (від 30 до 50 років), майже половина з яких мають повну загальну середню освіту; працездатні особи, але більшість з них не працюють і не навчаються; неодружені (проте знаходяться у сімейних стосунках із жертвою; за сімейними ролями злочинці найчастіше є синами, співмешканцями, колишніми чоловіками або чоловіками); такі, що мали, як правило, досвід протиправної діяльності, не зняту і не погашену судимість, в

тому числі за злочини проти життя та здоров'я особи, притягувалися до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, під час учинення кримінального правопорушення особи перебували у стані алкогольного сп'яніння.

Визначено, що потерпілі від домашнього насильства класифікуються на три групи: 1) особи, які перебувають (перебували) із злочинцем у сімейних відносинах; 2) особи, які перебувають із злочинцем у родинних відносинах; 3) особи, які перебувають (перебували) із злочинцем у близьких відносинах. Встановлено, що за статтю найчастіше, більше 90 відсотків від загальної кількості потерпілих, страждають від домашнього насильства жінки; за віком – також повнолітні особи (жінки та чоловіки): від 18 років і старше, меншою мірою особи до 18 років (менше одного відсотка, де більше половини дівчатка). За соціальними ролями потерпілими від домашнього насильства переважно є матері, співмешканки, дружини та колишні дружини, значну частку цих потерпілих становлять особи похилого віку (більше 20 відсотків).

Встановлено, що початок досудового розслідування кримінального провадження, передбаченого ст. 126-1 КК України, має свої особливості, пов'язані з тим, що воно здійснюється у формі приватного обвинувачення відповідно до ст. 477 КПК України. При цьому єдиним приводом для початку кримінального провадження за ст. 126-1 КК України є заява потерпілого.

Обґрунтовано, що це є недостатнім і у випадку, якщо потерпілим є повнолітня особа, зокрема, похилого віку, недієздатність (обмежена дієздатність) якої не була встановлена законом, і яка не може самостійно подати заяву про вчинене кримінальне правопорушення з тих чи інших об'єктивних причин, запропоновано два способи вирішення проблеми захисту прав потерпілого від домашнього насильства. Такими способами є:

- 1) внесення до КПК України норми, яка б надавала право прокуророві розпочинати кримінальне провадження у випадку, якщо особа через свій безпорадний стан чи з інших об'єктивних причин не може самостійно захистити свої законні інтереси, і яка б не підлягала закриттю у разі примирення потерпілого з підозрюваним;

2) виключення ст. 126-1 КК України з переліку кримінальних правопорушень, за якими кримінальне провадження може бути розпочате у формі приватного обвинувачення.

Доведено, що досудове розслідування за ст. 126-1 КК України повинно розпочинатися за наявності щонайменше двох попередніх фактів домашнього насильства, за які особу притягнуто до юридичної відповідальності (адміністративної та/або кримінальної) та останнього випадку, за яким особу не було притягнуто до відповідальності. Обґрунтована необхідність розширення приводів для початку досудового розслідування домашнього насильства та запропоновано окрім заяви потерпілого додати такі джерела інформації як: а) заяви/повідомлення родичів постраждалої особи; б) повідомлення органів та установ, яким стало відомо про систематичне вчинення домашнього насильства; в) самостійне виявлення слідчим, прокурором або іншою посадовою особою органу поліції обставин, що можуть свідчити про його систематичне вчинення.

Запропоновано класифікувати обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування домашнього насильства, на три групи: 1) обставини, що пов'язані з подією кримінального правопорушення; 2) обставини, що пов'язані з особою підозрюваного та потерпілого; 3) інші обставини.

Визначено перелік заходів, за допомогою яких можуть бути встановлені обставини, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні домашнього насильства: 1) проведення окремих слідчих (розшукових) дій – огляд (місця події, речей), допит свідків, потерпілих, підозрюваних; 2) проведення тимчасового доступу до речей, предметів і документів (як засіб забезпечення кримінального провадження); 3) залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; 4) залучення експерта; 5) направлення запитів та отримання довідок тощо.

Виокремлено та проаналізовано типові слідчі ситуації та версії під час розслідування домашнього насильства. Зокрема, визначено п'ять первинних слідчих ситуацій домашнього насильства за джерелом одержання інформації про нього, які виникають до початку кримінального провадження: 1) надходження до поліції заяви або повідомлення особи про вчинення відносно неї домашнього

наси́льства; 2) надходження до поліції повідомлення від законних представників особи або органів опіки та піклування про виявлення ними факту домашнього насильства; 3) надходження до поліції повідомлення з центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центру соціально-психологічної допомоги, інших закладів, які надають соціальні послуги про виявлений факт домашнього насильства; 4) надходження до поліції повідомлення із закладу охорони здоров'я про звернення або доставлення особи у зв'язку із заподіяними їй тілесними ушкодженнями; 5) про вчинення домашнього насильства органам досудового розслідування або прокурору стало відомо під час розслідування матеріалів іншого кримінального провадження.

Крім того, виокремлено три слідчі ситуації домашнього насильства залежно від первинної інформації про кримінальне правопорушення на початковому етапі: 1) особа підозрюваного і потерпілого відома; 2) особа підозрюваного і потерпілого відома, однак підозрюваний зник з місця вчинення кримінального правопорушення; 3) особа підозрюваного невідома. Встановлено, що під час розслідування домашнього насильства можуть бути висунуті такі слідчі версії: 1) мало місце домашнє насильство, передбачене ст. 126-1 КК України; 2) мало місце домашнє насильство, передбачене ст. 173-2 КУпАП; 3) мало місце інше кримінальне правопорушення; 4) не мало місце домашнє насильство, має місце обмова.

На основі проведеного соціологічного опитування виявлено, що на наступному етапі розслідування, у стадії повідомлення особі про підозру склалися три слідчі ситуації: 1) підозрюваний частково визнавав свою вину – 44 %; 2) підозрюваний не визнавав свою вину – 38 %; 3) підозрюваний повністю визнавав свою вину – 18 %. З'ясовано, що при розслідуванні домашнього насильства мають місце конфліктні слідчі ситуації, пов'язані з протидією розслідуванню. Встановлено, що протидія розслідуванню була досить часто – 15 %, рідко – 31 %, не було – 54 %. Серед форм протидії розслідування: 1) відмова від надання показань, надання неправдивих показань підозрюваним – 60 %; 2) примушування потерпілого, свідка до надання неправдивих показань, під загрозою фізичного або психічного насильства – 40 %; 3) неявка підозрюваного за викликом для допиту чи участі в іншій процесуальній дії 32 %.

Встановлено, що розслідування домашнього насильства має свої особливості, пов'язані з родинними зв'язками учасників кримінального провадження, які зумовлюють специфіку тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій на різних етапах. З'ясовано, що найбільш поширеними слідчими (розшуковими) діями, які проводилися у цій категорії кримінальних проваджень є: допит потерпілого (95 %), допит свідків (92,5%), допит підозрюваного (77,5%), огляд місця події (45 %), судова експертиза (45%) та слідчий експеримент (40%).

Виявлено, що тактика допиту потерпілого від домашнього насильства, яке має систематичний характер, відрізняється від тактики допиту особи, яка постраждала від іншого, одиничного кримінального правопорушення, та має певні особливості, котрі зумовлені саме характером спричиненої шкоди. Суть тактичних прийомів, які сприяють встановленню психологічного контакту з потерпілими, зняттю психологічної напруги, полягає в тому, щоб провести бесіди на сторонню тему; бути уважним слухачем; проявляти щирість; не говорити погано про домашнього кривдника; не засуджувати потерпілу про її зв'язок кривдником (це стосується подружжя або осіб, які проживають в цивільному шлюбі).

Класифіковано свідків домашнього насильства за ступенем родинних та близьких взаємовідносин на три групи: 1) близькі особи (родичі) та інші особи, пов'язані спільним побутом (відповідно до ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»); 2) друзі, знайомі; 3) сусіди; та визначено складнощі, які виникають при допиті зазначених категорій свідків. В окрему групу віднесено інші категорії свідків: 1) поліцейських; 2) медичних працівників; 3) представників органів місцевого самоврядування; 4) соціальних працівників, психологів. За повнотою сприйняття фактів кримінального правопорушення свідків домашнього насильства класифіковано на три основні категорії: 1) ті, які безпосередньо були очевидцями домашнього насильства; 2) ті, які не були безпосередньо очевидцями домашнього насильства, однак особисто чули як відбувалася подія; 3) ті, які не були безпосередньо

очевидцями домашнього насильства, однак про це їм відомо зі слів потерпілого чи інших осіб.

Доведено, що діти складають специфічну групу свідків та потерпілих у кримінальних провадженнях щодо домашнього насильства. З урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн запропоновано впровадження положення щодо проведення допиту неповнолітнього особою зі спеціальною підготовкою та відповідною освітою (юридичною або психологічною), яка б під час цієї слідчої (розшукової) дії набувала статусу спеціаліста. Крім того, доведено необхідність впровадження в практичну діяльність слідчих підрозділів методу проведення процесуального інтерв'ю (протоколу NICHD) під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством відносно дітей, в тому числі і домашнього насильства.

Визначено, що під час розслідування домашнього насильства найчастіше призначаються судово-медичні (31%), судово-психіатричні (28 %) та комплексні судові психолого-психіатричні (25 %) експертизи. Доведено, що працівниками слідчих підрозділів не завжди правильно оцінюються можливості судово-психологічних експертиз, і це зумовлено недостатнім розумінням предмету дослідження судово-психологічної та комплексної судової психолого-психіатричної експертиз, що призводить до безпідставного призначення саме останніх.

Обґрунтовано, що у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства (за відсутності достатніх даних щодо наявності в особи хворобливих психічних факторів) необхідно надавати перевагу призначенню судово-психологічних експертиз, які мають встановити наслідки психологічного насильства, а також причинний зв'язок між вчиненими протиправними діями та наслідками для потерпілих. З метою встановлення або спростування наслідків домашнього насильства також необхідно призначати судово-психологічні експертизи відносно дітей, які є не лише потерпілими від домашнього насильства, але й його свідками. Акцентовано увагу на тому, що, оскільки зазначені експертизи є досить складними та потребують тривалого терміну для їх проведення, з метою недопущення

затягування строків досудового розслідування, необхідно своєчасно приймати рішення щодо їх призначення.

Встановлено, що найбільш поширеними в цьому процесі є судово-психіатричні експертизи, які призначаються для визначення психічного стану підозрюваних. З метою недопущення необґрунтованого призначення судово-психіатричних експертиз як відносно підозрюваних, так і потерпілих, необхідно правильно співвідносити фактичні обставини та, відповідно, сумніви щодо психічного стану особи.

Акцентовано увагу на тому, що для встановлення наслідків психологічного насильства, завданого потерпілому, якщо при цьому відсутні фактичні підстави для призначення психіатричних експертиз, доцільно призначати судово-психологічну або ж комплексну судову психолого-психіатричну експертизу. Оскільки останні цілком вирішують наркологічні питання, вважаємо недоцільним призначення судово-наркологічних експертиз у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства відносно підозрюваних, які зловживають алкогольними напоями або наркотичними речовинами.

Визначено, що зростання випадків домашнього насильства, яке в українському суспільстві викликає велике занепокоєння, зумовлює вжиття заходів, спрямованих на його запобігання. Велика в цьому процесі роль слідчого, який під час розслідування злочинів здійснює важливу профілактичну роботу з таких основних напрямків: 1) попередження ймовірної, запобігання реально можливій і припинення розпочатої кримінальної протиправної діяльності з боку осіб, підозрюваних у вчиненні конкретного кримінального правопорушення; 2) установлення причин конкретного кримінального правопорушення та вжиття заходів щодо їхнього усунення. Важливим при цьому є застосування слідчим тактичних прийомів під час проведення слідчих (розшукових) дій, заходів процесуального примусу, та їх вплив на запобігання вчиненню більш тяжких кримінальних правопорушень.

Значущість дисертації для науки та практики визначається актуальністю дослідженої проблематики, а також достатньо обґрунтованим і

належним рівнем наукової праці. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що матеріали, висновки та пропозиції дисертації впроваджено та використано у науково-дослідній сфері, законотворчій діяльності, освітньому процесі та практичній діяльності.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень. Для аргументації окремих положень дисертації використані наукові праці інших учених, на які обов'язково зроблено посилання.

Повнота викладу в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Положення та висновки дисертаційного дослідження викладено в 10 наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у виданнях, що включені МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у зарубіжному юридичному виданні (Словаччина), п'ять – у збірниках тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (308 найменувань на 33 аркушах) і 10 додатків на 81 аркуші. Загальний обсяг дисертації становить 324 аркуша, з них основний текст – 210 аркушів.

Дисертація оформлена згідно нормативних вимог і стандартів з дотриманням системного викладення матеріалу. Робота написана державною мовою, стиль викладення матеріалу – науковий, літературний, текст, в цілому, позбавлений граматичних та орфографічних помилок. Основні положення, висновки, пропозиції та рекомендації дисертації загалом характеризуються послідовністю, аргументованістю та завершеністю.

Зміст дисертації та її завершеність. У цілому науковий рівень роботи дозволяє надати виключно позитивну оцінку змісту дисертації, визнати її завершеною науковою працею, в якій автору вдалося досягти мети дослідження.

Висновки та пропозиції, що викликають певні зауваження (або є суперечливими) можуть бути приводом для дискусії. Окремі висновки та

пропозиції автора виглядають недостатньо аргументованими й мають бути розглянуті в дискусії під час публічного захисту дисертації.

1. Деколи жертви дійсно не знають, до кого звернутись, а якщо і звертаються, то проблеми можуть на тому не закінчитись. Наше законодавство є поки що доволі недосконалим щодо цього делікатного питання. Наприклад, якщо жінка пише заяву в поліцію, чоловік максимум сплатить штраф, причому із сімейного бюджету. Навіть коли агресора позбавлять волі на декілька діб, він незабаром повернеться додому і напади (можете бути певними) почастишають. Чи досліджувалося дисертанткою вивчення зарубіжного досвіду? Наприклад, у деяких країнах держава досить жорстко реагує на насилля в сім'ї - блокує банківські рахунки, вживає примусові заходи щодо порушника.

2. Переважно жертви терплять насильство через страх. Коли чоловік постійно піднімає на жінку руку, змушує її мовчати, погрожуючи розправою, вона неодмінно буде його боятись. Навіть якщо жертва і зважується шукати допомогу, вона не завжди її отримує. Із тексту дисертації не зрозуміло, чи запропоновано дисертанткою чіткий алгоритм дії, як повинна діяти жертва насилля?

3. Частіше жертвами домашнього насилля є жінки, але останнім часом, зустрічаються випадки, коли жертвами насилля є чоловіки (в силу різних обставин), чи не виключає дисертантка можливості відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі?

4. Хотілося б почути під час прилюдного захисту, уточнити питання щодо взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю, які опинилися в ситуації разом із жертвами домашнього насилля. Яким чином такі органи повинні реагувати, що посилити у їх діяльності, можливо є нові методи протидії?

5. У параграфі 3.3. потребує додаткового уточнення і пояснення сама система профілактичної роботи з протидії насильству (хто? який орган? які дії? як саме має реагувати? тощо)

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що дисертація Іщенко Тетяни Володимирівни на тему «Розслідування домашнього насильства» є самостійним дослідженням, в якому міститься вирішення актуального для криміналістичної науки завдання.

Зміст дисертації відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності (081 – «Право»), робота пройшла належну апробацію. Дисертація є кваліфікованою, завершеною працею, в якій відсутні порушення академічної доброчесності. Дослідження підготовлено зрозумілою, юридично і літературно грамотною мовою. Оформлення дисертації в цілому відповідає встановленим МОН України вимогам.

В цілому дисертація відповідає вимогам Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167, а сам автор – Іщенко Тетяна Володимирівна – заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – «Право».

Опонент:

професор кафедри публічного та приватного права
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Ганна ВЛАСОВА

